

Մ Ն Ա Տ Ի Տ

ՀԱՆՐԱՊԵՏ ԱՍՏԵԱՅ

ԱԶԳԱՅԻՆ, ԳՐԱԳԱՆ, ԳԵՂԱՐՈՒԵՍԱԿԱՆ

Բ. ՏԱՐԻ

ՅՈՒՆԻՈՒՐ 1909

ԹԻՒ 3

ՅՈՒՆԻՈՒՐ ԵՒ ՀԱՅԱՍՏԱՆ

ԲԱՆԱԾՈՒԹԻՒՆ

ԱՐՏԱՍՆՈՒՄ ԱՓԷՆԻՖ 1896ԻՆ

Աթենացիք:

Այս իրիկուան բանախօսութեան նիւթին անցնելէ առաջ, թոյլ տուէք ինծի յանուն բուրի Հայերուն ձեզի մեր երախտագիտութիւնը յայտնել աղնիւ վարժունքին համար զոր զուգցոյց կուտաք մեր ազգին՝ այն աղետներուն մէջ որոնց ենթարկուած է այս պահուս, կուգամ Պոլսէն ուր ականատես եղայ. այն տեսութեաներուն որոնց մանրամասնութիւնները զիտէք նրկար ատենէ ի վեր, եւ աչքովս հաստատեցիք պաշտպանութիւնը զոր ձեր հայրենակիցները շնորհեցին մեր եղբայրներուն՝ զանոնք բարբարոսներուն ձեռքէն կորցելով, իրենց տուններուն մէջ պահելով, ծալտուներու տակ փակցնելով: Ու հոս ձեր նաւահանգիստները բացիք փախտակցանիւրուն, անոնցմէ շատերուն գործ գտաք, ամենէն խեղճերուն պատշապարան տուիք, հիւանդները ձեր հիւանդանոցներուն մէջ ընդունեցաք, նպաստի երեկոյթ մը կազմակերպեցիք ձեր մասուլը միաձայնութեամբ թէ չեմ սխալիր, այդ փախտակցանիւրուն ուղղեց այն խրախուսանքները որոնք աքսորը կը թեթեւեցնեն: Առայժմ անկեղծ խօսքերով միայն կրնանք ձեզի շնորհակալութիւն յայտնել: Բայց նոսն կը մտածենք թէ մասամբ արդէն վարձատրուած էք մեզի առաձնուող փախարէն. մենք սլաղառակ մը եղանք որով ձեր հոգւոյ մեծութիւնը յայտնեցիք, Ուրիշներու օգնելը, այն զգացումը կուտայ մարդու (զգացումներուն ամենէն վիճերեւս) թէ բարձրագոյն ուժեր ունի կը տեսնենք որ զուգ ախոր, միեւնոյն ատեն,

պատասպարան կը շնորհէ հազարաւոր կրեւորներուն՝ որ ձեր եղբայրներն են, եւ բոլոր մերիններուն: Ձեր վաճառելու համար ունեցած զգացմանց ու միջոցներուն չափին համեմատ, զուգ մեզի համար աւելի բան ըրիք քան ունէ եւրոպական պետութիւն: Վստահ եղէք թէ մեր հոգւոյն խորէն մինք կը գնահատենք ինչ որ կայ վեհանձնութիւն եւ փափկանկատութիւն այս հիւրընկալութեան մէջ զոր կը գտնենք Յունաստանի հողին վրայ:

Աթենացիք:

Հայաստանի զէպքերը, երբ զանոնք մերձեցնենք Արեւելեան ինդոլոյն այս դարուս ընթացքին մէջ ունեցած նախորդ փուլերուն, անոնց հետ կը ներկայացնեն նախ եւ առաջ ընդհանուր յատկանիշի մը հանդիսութիւնը. հոն կը տեսնենք թրիստոնիաներուն պայքարը մասնատականիւրուն դէմ:

Կեդրոններն հանդէպ: Յօշները, Ռուսները, Թուրքները, Սլաւները, Հայերը, տեսակ մը կարեւոր յատկութիւններ ցոյց կուտան զոր ամենքն ալ ունին հաւասարապէս. այդ ժողովուրդները ընաշխարհիկ են, Բազմաթիւ դարձելով կը ընակին ու կը հերկեն միեւնոյն հողը, Գտանքն կը հիւսն, նաեւ կը շինեն, կեանքի հանգստացմանը հարկաւոր եղող առարկաներ կը յօրինեն. աւերորդը կը ծախեն. կ'արտադրեն եւ կը փոխառակեն: Նմանապէս հարտար են երկրագործութեան, վաճառակաւորութեան, նաւարկութեան ու պանքայի գործերու մէջ, Ասիական գաղ, մասնաւոր ձեւ մը ունին զգալու, եւ տածելու: Գրիտոնէութիւնը, ուրովհետեւ տառապանքն ու պարտութիւնը կը պանծացնէ, գրիտնք կը մղէ տարբեր պայմաններու մէջ զոտուող մարդիկ իրարու հաւասար նկատել: Սա ներքին համոզումն ալ ունին թէ եւրոպայի գիտական յառաջդիմութիւնը, որուն

կը գործակցին, կոչուած է տիրապետելու այն բոլոր երկիրներուն որոնց մէջ դեռ իր ազդեցութիւնը չէ մացու ցած :

Թուրքերուն՝ եւ անոնց հաւատարմը միացող վաշկատուն ցեղերուն համար էակաւն յատկութիւնը պատերազմի մարդիկ ըլլալն է : Կուռի ելած հրոսակներու պէս ապրիլ կ'ուզեն : համոզուած են թէ պէտք է որ ինչդ դարու չափ առաջ իրենց նուաճած մարդիկ մինչեւ վերջը իրենց ծառային ու զերեմք սնուցանեն : Տիրական զաղափար մը արմատացած է իրենց գանձին տակ, այն է թէ Մեքքէի ընկերական դաշինքը, որ ուժը իմացականութենէն գերաւ կշիռ կը հռչակէ, սահմանուած է՝ հակառակ ամէն խաղըղտութիւն՝ աշխարհիս մէջ տարածուելու : Թէ ան «միախի», «աւափիւր» ու «յաւիտենական» է, ինչպէս այն Աստուածը որ զայն ստեղծ արած է : Այս ձեւով արամաբարտող մարդոց համար, ստրկութիւնը պէտք է : Եւստաց ստրկիկն ինն կրնար ուտելիք գտնել : Իրենց սեռակէտով, ստրուկը անհրաժեշտ աւարկայ մըն է, ու միանգամայն անարգ աւարկայ մը : Ժողովարկին էակ մը չէ ան. «յայտ» է, «այսինքն»՝ «հոտ» : Եթէ երբեք իր անասնական գրիքէն բարձրանա, եթէ նկատի անկախօրէն ստանձնելու կամ պարզապէս ազատ մարդուն յատկէ չ'անընդ ինքնապաշտպան զէնք մը՝ կրիւռ, պէտք է որ սպաննուի ան, իրեն արհնակից եղող բոլոր չափաւարներուն հետ : «ձատ», ըստ այն վճռին որ Հայաստանի ջարդերուն ատեն գործադրուեցաւ, օտարախիլ պէտք է ընել, բայց ոչ արմատախիլ, որպէսզի աղջալը, օրինակէն խրատուած, հնազանդութեան զգացումներու մէջ մեծնան եւ նորէն հաւատարմութեամբ ծառային Թուրքերուն : » Բարբարոսը երբեք պիտի չկրնայ հասկնալ թէ արեւելք ազգի մը մկրտութիւնն է, Սէ այն տղան որ իր հօրը մորթութիւնը իր տանէ, ոչ միայն աշատ մարդ մը կը դառնայ, այլ դարեւոր իր նախնիին տէրերուն անհալալիկ թշնամին, թէ որչափ արիւնի չեղջը լայն ըլլայ, ոչ զանաւ աւելի ժողովուրդը երկտատարդացած ու կայտաւ կը վերականգնի . . . Այդ տառապանքները, այդ կոտորածները մեզի չափ, թերեւս մինչեւ աւելի կրած ենք դուք եւ նախուրջ Սլաւները : —Եթէ այստեղ մէկ խօսքով կը յիշմը գանոնք միմիայն ցուցնելու համար է որ մենք մեր մտքին մէջ հայկական դատը յունական դատէն չինք զատել : Մեր երկու ազդայնութիւններուն մարտիրոսութիւնն ու վերանորոգող միւլեւոյն ծագումն ունեցած են : Առնչութեանց շատ պարզ օրէնքի մը համաձայն, Յունաց սկզբնական յեղափոխութիւնը մեր դատին յաջողմանը պիտի նպաստէ այնքան որքան յաղթանակ մը դոր այսօր մենք տարած ըլլայինք,

եւ միւս կողմէ՝ ինչ ձեռնարկ որ մենք փորձենք, ձեր շահերուն անպատճառ յարակից եւ օգտաւէտ պիտի ըլլայ : —Ի՞նչ կերպով Թուրքերը կը մղուին այս շարք մը արիւնտու սըրխայները գործելու, ի՞նչ է մեր մէջ իբր տէր հաստատուած ու կարծես մոլորած այդ մարդոց հոգեբանութիւնը, ահա այն նիւթը որու մասին կ'ուզէի խօսիլ եթէ ժամանակը չպակսէր, Իրաւ է որ Արեւելեան խնդրոյն պէս կ'ընտոտ խնդրը՝ մը կը շահի՝ սեղմուելով, Միտքը աւելի լաւ կ'ընդգրկէ ինչ որ հաստուած առ հաստուած իրեն կը ներկայացուի : Պիտի օսանալիականութիւնը ուրիշն այս քանախօսութեան մէջ լիայն երկու. դերակատար նկատողութեան առնելու, երկու քոյր ազգերը : Յունաստանն ու Հայաստանը :

Ձեռն չատեր թերեւս պիտի չարմանան որ այսքան մօտիկ ազգականութիւն մը կը նշաւնակմը Հայերու եւ Յոյներու միջեւ : Եւ արդարեւ երկու ժողովուրդներուն միջեւ յատկանշական տարբերութիւններ գոյութիւն ունին :

Դուք մինչ աւելի պիտոյ՞ք, աւելի խիզախ էք, աւելի արագ կերպով ձեր որոշումները կուտաք եւ մինչ աւելի հակամէտ էք նորութեանց : Ձեր օրէնքներուն, ձեր սովորութեանց, ձեր հաւատալիքներուն յայտն էք այնքան միայն որքան անհրաժեշտ է ձեր ազգայնի միւլութիւնը պահպանելու համար, եւ ո՞չ այնքան որ անչարժութեան մէջ խնայք : Անշուշտ լաւ է, այն միջոցին ուր ազգ մը կը կազմաւորուի, պահանջը, նոյն իսկ տեսակ մը միւլեւոսանդութեամբ, որ բարբերու, զգացմանց եւ զաղափարներու համամասնութիւնը տրել, սակայն այդ կանոններուն չափազանց անձուկ կերպով հետեւիլը մօրացման կ'առաջնորդէ : Բայց դուք ժպտելու ձերքն ունիք, ուրիշներուն եւ ձեր իսկ մասին ժպտելու, եւ ատու գեթ չէք ծանրադատադարձութիւն : Ձեր մտքը այնքան արագաշարժ է որքան ձեր մարմինը, հակամէտ էք մարդկային ստանձան բոլոր խնդիրներին ուսումնասիրելու, բայց ամենէն աւելի յստակ գաղափարները կը սրբէք, Ինչպէս ցուցում թեան ամպիրը ձեզ երբեք հաստատ հուզին վրայ չեն սայթաքեցուցած, եւ նիւթս պաշտութեան մէջ յոռետես եղրակացանք անձուկ վրայ տարելու չափ երբեք առաջ չեք թրթար : Այս չափաւորութիւնը ձեզի առողջ հոգի մը կուտայ եւ առնանալու ուրախութիւն մը որ ձեր խօսքներուն, ձեր մեքներուն, ձեր փողոցի աղաղակներուն մէջ կ'արտայայտուի : Արեւելքը առանց ձեզի՝ թագծալին պիտի ըլլար : Մովսէս ձեզ մինչ ճամրողութեանց հաւերած է, դուք սովոր էք ուրիշներուն երկիրները երթալու, ձեր գաղափարներն օտարներու գաղափարներուն հետ չիման դնելու չէք վախ-

նար․ ձեզ շողորորթոնները կ'արհամարհէ՞ք, բայց կ'ախորժիք որ ձեր արժանիքներուն վրայ քանջանան, չէ՞ք ծածկել ինչ որ ունիք լաւ ու զգեցելի, կ'ուզէ՞ք որ ամէն մարդ զայն տեսնէ ու անկից օգտուի, Այսպէ՛ս կը ցանկաք ձեռն զուստ տարածել ինչ որ ձեզ ամէն բանէ աւելի կը խանդավառէ, աղատութիւնը։

Մենք՝ Հայերն, ձեռն աւելի ծանր ենք, կարծեմ թէ ձեռն աւելի ճիշդ կը տրամաբանենք, բայց դանդաղ կը տրամաբանենք։ Ինչ որ ալ բլլայ, հեղ մը որ գործ մը որոշենք, զայն ի գլուխ կը հանենք կորովով մը ուր մոլեգնութիւն կը խառնուի եւ որ վնասով չի գինար։ — Սակայն յատկութիւն մը ունինք իրեն հետ ու մերն է միանգամայն, չինք մտածեր որ պէտք է կղզեացած, անշարժ, մեր տեսակին մէջ մէկնատիկ տիպարներ մնանք․ յօժարակամ կը ճամբորդենք, ուրիշներուն երկիրը կ'երթանք, ամէն մէկ ազգի բարոյական առաւելութիւններէն կ'օգտուինք, Այս կարողութիւնները մեր երկրին ֆիզիքական կերպաւորութիւնէն ստացած ենք, և Առաջաւոր Աստի կեդրոնը, կղզի մը նման, ձիւնապատ օտարերով համակ ցցուած ու զանգուածեղ, կը բարձրանայ Հայաստանը և Կովկասէն Տուրքոստանաւոր այդ ցուրտ բարձունքներուն վրայ է որ ապրած են մեր հայրերը, Կլեմային խտուութիւնը, հողին խորտուրութիւնները, ձիւնալույսները, զիրենք կը ստիպին վաբել կենալ մը որ լոկ պաշար կը բնորոշ մարբերուն եւ բնորոշ անասուններուն որոնց որսորդութեամբ կը անանէին, Դժուրակօրէն բայց անկախ կ'ապրէին։ Ամէն մէկ ծորձը, փոսակայ ծորձորներէն կերճերով ու գահալէժներով բաժնուած, իր ուրոյն զխնաքութիւնը կը պահէր։ Տիպար մը հոն կը դարձանար՝ մասնաւոր ժեսթով, խօսքերով, եղբերով՝ աւատակաճութիւններ ծածկեցին Հայաստանի խտութիւն ու կատարները․ անոնց բնական, որոշիկ անընդհատական, պայքարները ազգին մարմնոյն արագ յառաջդիմութիւններ կատարել տուին։ Յազթեւած կողմին կողոպուտը կը ծառայէր յաղթականին՝ ջրանցքներ փորելու և ժայռերուն մէջ ճամբաներ բանալու, նոր ձեւով բերդեր կանգնելու և ինչէ՛ն անշարժ ու իրարու հետ միշտ հալա մնացած բլլայան, մեր հայրերը միջակութիւնէն զուրս պիտի չելլէին, Այդ եղբայրասպան կոխները, սուրաբաղոյնի պարտութիւնն ունենալով իրեն արդիւնք, ազգին մէջ՝ նորամուտ ձեւեր ստեղծելու կը ծառայէին։ Անորից զատ Հայաստանը միշտ պարտաւոր եղաւ պատերազմներ մղել Հելսինք, Արեւելքի եւ Հարաւի արշաւողներուն դէմ։ Այդ պարագաներուն մէջ, թագաւորը, որ վաճառ ընին մտա կը գահէր եւ իր սիփական

հողերէն զուրս անուանական իշխանութիւն մը միայն ունէր, հաւանական է որ աւատական սեպուկներն ի ժողով կը զուամարէր, զանոնք իր շուրջը համախմբելու համար, ստիպուած էր զանոնք համոզել, համոզելու համար՝ կը խօսէր անոնց, այդ խոփաւեր սեպուկներուն եւ Տիգրիսին երկայնքը յառաջացող թնամթին մոլեգնութիւններով, պէտք ունէր գեղապատաշած ու խանդավառիչ խօսքեր գտնելու և Պէտք էր որ մահաւոր շահերուն գոհացում տար եւ ընդհանուր շահերուն կարեւորութիւնը զանազանէր։ Ո՛ր բքան ցաւայի է որ մեր ձեռքը չեն հասած այդ ճառերէն մէկ քանին, ուր թագաւորը, իւրաքանչիւրին խօսածն ամփոփելով, կը պատասխանէր բոլոր փաստներուն եւ վե՛մ աղաղակով մը այդ կենսական հողերներուն խորը հայրենիքի զգացումը կ'արթնցնէր։ Կրնանք գտնէ գոհացուցիչ գաղափար մը կապով այդ վերաբանութիւնն իմանք մասին՝ խորհրդածելով վաճառ թագաւոր Ուրապի պատմութեանը վրայ զոր հնախառութիւնը վերաչինեց վերջերս, Ուրապ, իր բովանդակ թագաւորութեանը մեջ ոյցին, ամէն տարի յարունակ Ասորեստանի բանակներուն յարձակմանը դժմագրեց․ իր խօսածաքին մոլորութեամբ հողիթաններուն սեպուկներն իր շուրջը խորտած պահեց․ երբ իր քաղաքները հողհռուեցան, եւ իր աստուածներու արձանները փշուրեցան, երբ ինքն իսկ իր ապաստանած վայրին մէջ պաշարներեցաւ, բարձր բլրի մը վրայ յաւա ու իր զանակիցներուն ուղեղեց վերջին հաւէր մը որուն մէջ պատուոյ զգացումը պանծացուց, յետոյ իր սուրբով ինքզինքը զարկաւ։ Հանա՛նք ժեսթ, եւ զոր մեր պատմութեան մէջ մէկէ աւելի անգամներ կը վերադանենք։ Թիւորլէնկի արշաւանքին ատեն, Կարինէ՛ հայ զիւցաղնուհին, իր ամոհմոտիք գունդերուն գլուխն անցած, թաթիֆ հրոյններուն դէմ անձամբ կը մարտնչէր, երբ քորդի մը մէջ պաշարուեցաւ, անձնաւոր բլլալու գաղափարը մէկդի վանեց եւ ժայռերուն կատարէն անգունդը նետուեցաւ՝ դաւակը բազուկներուն մէջ բռնեւ։ Նմանօրէնակ մահով մը մեռաւ Քարամաններուն վերջինը, — այդ հայազգի ընտանիքին որ քաղաքական պատմաւորներով մահմետականութիւնը ընդունած էր՝ Օսմանի տոհմին ձեռքէն արեւելքի կայսրութիւնը խլելու համար։ Մուսուլմանութիւնը ի գունդերէն պաշարուած, Բիւր-Ահմետ Լաւրետայի միջնաբերդին գագաթէն ինքզինքը վար նետեց — Եւ փառաւոր անձնաւորներ իրեն մը չէ՞ր նաեւ Ուրֆայի ու ամրոյց Անատոլի հազարաւոր Հայերունը, որոնք իրենց գէնքերէն դաւաճանաբար զրկուած, ու մահմետական կամ քրիստոնեայ մնալու մէջ ընտրութիւն ընելու ըստապատուած, մահաւան վիճել նախ

ընտրեցին՝ որպէսզի պատիւը անաղարտ մնայ ։ Այսպէս, դարեւորս մէջէն, կը շարունակուի մեր հայրերուն վայրենի իրողութեամբ ինչ ։ Այդ բարբերէն կրնաք հետեւցնել թէ ո՞րքան բուռն եղան պատերազմները զոր ձորերուն ժողովուրդներն իրարու դէմ կը գէշին Շնորհիւ՝ մէջ կողմէն՝ այդ ներքին պայքարներուն որոնց առջեւ միայն հասարակ իմացականութիւն մը տիրութիւն կը զգայ, եւ միւս կողմէ արքային ու սեպուհներուն միջեւ կատարուած այն աղմկայտյոյ ժողովներուն, հայ ուղեղը կանուխէն ստացած վիճաբանութեան ոգին, առանց որու ոչ մէկ յատմողիմութիւն չի կրնար կատարուիլ ։

Մեր հայրենիքները, թէպէտ ձեռքը ծովուն մէջ տեղ մը մերը ցամաքէ մը կ'իջորոնը զետեղուած ըլլաւ, շատ անգամ իրարու կը շանկնայ ։ Մեր նախահայրերը, իրենց ձորերուն մէջ մեւ կուսալցած, ժայռերուն պարիսպոյն իրարմէ բաժնուած, իրենց անկախութիւնը կը պահէին իրիւս ընկերական խնթիկներ, եւ օտար արշաւաններն առջեւ զայնակցարար կը միանային, ինչպէս որ ձեռ նախահայրերն ալ իրենց կղզիներուն ու պարագայաւ քաղաքներուն մէջ ցեղական ներքին կեանքով մը կ'ապրէին, երբեք պայտան կոխներով իրար կը բզկտէին, եւ Բարբարոսին դէմ կը միանային ։ Դուք ալ մենք ալ հրաքաղաքին հողի ու զատակներին հնչ, ։ Բազդը մեր երկու ազգերուն խնայած է բունպիտոնիւրու կատաղութեան նպաստաւոր եղող ընդարձակ դաշտերու ձանձրոյթին մէջ մննալը ։

Սակայն, իրենց քաղաքական շահերուն վրայ վիճելու սովորութիւնը զոր ունէին մեր նախահայրերը, երբեք պիտի չըսուէր Հայաստանի յատմողիմութիւնը պատճառաւորելու ։ Մեր ազգը իւր յատմողիմութիւնը գլխաւորապէս եւ պարտի վաճառականութեան և Արարատի բարձրադիր սարահարթէն մեծ գետեք կ'իջնեն, Տիգրիս, Եփրատ, Երասխ, Հալիս ։ այդ ճամբաները որոնցմէ յաճախ արշաղող մեր երկիրը կը մտնէ, մեր հայրերը կը հրակոխէին օտար երկրիներ երթալու որպէսզի իրենց բերքերուն աւելորդ այնտեղ ծախեն ։ Երկու ստոտիկ ձմեռներու մէջ տեղ, Հայաստանը կը ծաղկի ներուժ կորովով մը ։ Կարճատեւ լայն յորպառաս են իր գարուններն ու աշունները ։ Բոլոր գտնիթափներուն վրայ ուր ձիւնը նոր է հալած, անհամար հօտերու կեանքի ճիւղ կը խառնուի անուշահոտութեանը ծաղիկներու զոր բուսաբանն այլուր չի գտներ ։ Օղը կը թնայալ խնջիւնովով ձիւնը մը որ ուրախ է գետնափոր ախոռէն դուրս ելելուն՝ ուր ամբողջ ձմեռը փակուած մնաց ։ Հովը յամբարէն կը պարտցնէ ժայռերուն մէջ բարձր պատկած

հովուի մը ձայնը կամ պարեմը զեղջկուհիներուն որոնք գետին եզերքը ճապուկ ոտքով լուացքը լաթերը կը ծնծեն ։ Մեր հայրերը առատօրէն կը քաղէին հողին պտուղները, կաթնեղջերներն ու հօտերու բուրդը, ։ Երկաթի հանքերը ճարտար դարերին երկարատեւ կ'արտադրէին Մեր հայրերը կարաւաններ կազմեցին ։ Տիկեր Ուսեցուցին ու անոնց վրայ լատեր դրին ։ Իրենց ցուրտ երկնքին տակ անապատ ու դաւաներ ընտելացուցին, զորոնք այս նոր կլիմային պատշաճեցնելու համար բնութիւնն անոնց բրդոտ երկայն մազերը սուսու, ինչ որ չուներն Արարիյոյ ուղտերը ։ Մեր հայրերը ապալէս ձորերէն ի վար իջան, տաք երկրիները տանելով Հիւսիսի խոտաբարդ հարստութիւնները, դարբնուած զէնքեր, մուշտակներ, շինութեան փայտ, Հարաւի մէջ անձնօթի պտուղներ, հոտաւատ տունկեր, եւ բոյսեր որ հիւսնդու թիւններ կը բուսեն, Ու իրենք ճանչցան, Պարսից Մացին մարգրիտները, Տիւրոսի վաճառանոցներն ու Յունաց նաւերը որոնց կը հանդիպէին առեւտրական բոլոր մեծ պողոտաներուն ծայրը, նաւահանգիստներուն մէջ, միայն պատարաստ նախաճիւղներ առնելու եւ գործածուած արտադրութիւններ գուրա հանելու ։ Ձեր հայրերը ծովերուն կը տիրապէսէին, մերինները Արեւմտէի թիւն ունէին որ Հնդկաստան կը ցաննէ ։ Անառաքին կ'ընձոտ ճամբաներուն մէջէն ։ Այսպէս, նախապատմութեան մօտեցող չըջանի մը մէջ, մեր երկրու նորածին ազգութիւնները՝ համամասն զբաղմամբ մը եւ կարողութիւններով՝ կը պատրաստուէին ան տեսութեանց եւ շահերու միակերպութեան որ քանի քանի անգամ յայտնուած է անցեալին մէջ, բայց երբեք այնքան ակներեւ կերպով որքան այսօր ։

Այդ վաճառականական յարաբերութիւններուն զոր Ուրուառքեցիները եւ որոնք երբեք չընդհատուցան, տակաւ առ տակաւ միացան կրօնական, գրական, քաղաքական յարաբերութիւններ ։

Աղբըստադրու աշխարհակալութեան շնորհիւ է որ Հայաստանը, մինչեւ այն ատեն Պարսկաստանին նմանելու չափազանց հոգատար, առաջին անգամ ինքիւրմէ տարակուսեցաւ եւ ղեկի վրա մուտք դարձաւ ։ Անկից ի վեր յունական զաղափարներու հոսանքը այլ եւս անդադար անցաւ ու գրգռաւ մեր լեռներուն մէջ ։ Տիգրիսին օրով, համաձայնութիւնը կատարեալ էր ։ Յունաստանի աստուածները, արեւ ձանները, սփիւտները, գերասանները, հիւրընկալութեան Տիգրանակոյտ եւ Արտաշատ ։ Աթէնք, Միքոնք, Երեւանք ։ Հայոց թագաւոր մեծ ճիւղի մը մէջ միացան Հռոմի աշխարհակալութեանը զէմ Յունաստան արդիւնքը կը քաղէր

այն մտաւորական ազդեցութեան զոր Ասիոյ մէջ տարածած էր: Անոնք զոր վրեժած էր իր զբաղմանց ու մտածման համբաւով, հսկինաւ-կանային անախտիկները զարձան: Անկից զատ՝ առաջնակարգ տնտեսական պատճառներ առ զաշնակցութեան ծնունդին նախադասեցին: Հռոմէացիներէն առկաքական յարողութիւնը արգելք չեղաւ որ հելլենականութիւնը շարունակէր Արեւելքի մէջ ծաւալել: Յոյն ու սուքիները չզաղքեցան հարուստ Հայերը դաստիարակելէ: Արտաւազք թողաւ որը, իմաստասէրներով շրջապատուած, յունական լեզուով սովորկանեալ ողբերգութիւններ կը շարադրէր: — Յաղթականները կրցան այն բարարտոս ժողովուրդներուն վրայ զոր նուաճեցին Սպանիոյ, Դալլիոյ եւ Սիրիոյ մէջ՝ ներդրեալ բարոյական ազդեցութիւն մը որ մինչեւ այսօր կենդանի է, բայց Արեւելքի մէջ իրենք իսկ ստիպուեցան յունական քաղաքականութեան գերազանցութիւնը խոստովանել: — Արդեւ, ազգեր որոնք բազմաթիւ ուսմովաւարական տարր մը ունին եւ որոնց մէջ աշխատութեան եւ պատճառաբանման սովորութիւնները զարգացած են, միապետութեան մը ներքեւ կարտուելով վախճելն կրնար ունենալ: Բիրտ Ռեզ կարող է, յանկարծակիի բերելով, նուաճել այդ ներդաշնակ բաժանումները զոր կը կազմեն ցեղային խմբակները, իրենց շարժունակութուն զիրար թխալը շարունակելու կերպով իրարու միացած: Կարող է զանոնք միասին ձուլել չփոթ, արուեստական եւ միշտ կարճատեւ միութիւններու ձեւով, Դուք ալ, մենք ալ, մեր գլխուն վրայէն անցնել տեսած ենք, յանկարծ ելլող հովերու պէս, ու բազմաթիւ, այդ մեծանշանքաւ բռնապետութիւնները, անոնք մենէ ոչինչ պակսեցուցած են: Ընդհակառակն, մինչեւ այսօր մեր ցեղին ամենէն հին կարողութիւնները կը պահենք: Ինչ ալ լրջան պատմականացութիւնները, մենք լրջօրէն վախճալու բնաւ տեղի չունինք: Այն ժողովուրդներէն որոնք բանակներ ունին, բայց զուրկ են այն յատկութիւն, ներքէն որոնցով մենք ժամանակն ու մարդիկ կ'արհամարհենք:

Մինչդեռ Հռոմի լուծին ներքեւ կ'ած էին, մեր երկու ազգերը, որովհետեւ զաղուամեքով ու ուղղել կ'ազմուածքով շատ նման էին իրարու, գրեթէ միեւնոյն աստիճան քրիստոնէութիւնէն ընդունեցին: — Պիլատորապէս կարող է որ միջին դարուն մէջ նորէն իրար դարձաւ եւ իրարու հետ զաշնակցեցանք: — Ս, ժողովներուն ու սինոդներուն վրայ չեմ կրնար խօսիլ՝ առանց ձեզի եւ ինծի, ծանրաթիթ պատճառելու: Կրնանք սակայն գիտիլ ընդհանուր կերպով մը թէ՛ քննութիւններս մէջ միա-

ցած, մեր երկու ազգերին իւրաքանչիւրը յատկանշական տարբեր բերաւ հոն: Ձեր հայերը աւելի չնորթ, աւելի աւանդակներ, արարողութեանց աւելի մեծ ճոխութիւն մը, մէկ խօսքով՝ շատ մը պատկերներ եւ արտաքին պաշտամունքի բազմաթիւ ձեւեր: Մերներէնք աւելի խստով ենք, պարզութիւն եւ տեսակ մը զօրութիւն: Պատկերամարտութիւնը կամ Արեւելքի ըզրգակաւորութիւնը որ երեւան եկաւ Խաւրսաններու Հարստութեան օրով, օրթուտըս եկեղեցւոյն՝ մէջ անաղական յաջգանց վաղանցուկ յաղթանակը եղաւ: Արդէն մէկ ազգին ծայրայեղութիւններով միասին ծայրայեղութիւնները կը սրբագործէին: Իրենց զաշնակցութիւնը միապետական մրցում կրնար կոչուիլ, — այնպէս որ երբեք ամուլ չմնաց: Երկու ուղիները զիրար փոխադարձաբար կը զորացնէին: Մերը ձեռն փոխ կ'առնէր նրաւցում մը առանց որուն ծանրադանդաղ պիտի մնար, ձերը՝ մերինին չփոխով: Նրբամուրութիւններն արեամբարող ու առնական կողով մը կը շահէր:

Կրօնքի համամասնութիւնը, գրական եւ գեղարուեստական ճաշակներու համամասնութիւնը յոռա՞ք բերաւ: Մեր եպիսկոպոսները փոքր Ասիոյ եւ Կ. Պոլսոյ յունական դպրոցներուն մէջ կրթուեցան: Աւետարանը թարգմանեցին յունարէն ընդգրկելու վրայէն: Պրատն ու Արխամոնէլ ուսումնասիրեցին: Մեր Կարգաւորութիւնը իր ձեռին մէջ յունական դրամաւ առանց հայկական մտածումն աստով ներշնչու: Մեր երկուքին դրականութիւնները շատ մը տեսակործնող իրարու կը նմանին: Ինչ որ զանոնք երկուքն ալ կը յատկանշեն՝ երբ Հիւսիսի եւ Արեւելքի արտագրութեանց հետ բազմաւորութիւն է: Մենք ժողովուրդներն ու կարգաւորութիւնն է: Մենք գիտենք մեր ճատրէն ու մեր պատմութեան ճիշդին յապաւել ամէն ինչ որ անհրաժեշտ է: Ձեռք սերեր ինչ որ չփոթ ու խնդրուած է: Դիւրաւ սրուած վերադրները մեզի անախտք են: Աշխատանքի վարժ, մենք իրերը գլխաւորապէս դրական տեսակէտէն կը նկատենք: Կը յարինք այն բաներուն որ իրական են յստակ են: Միստիքականութիւնը որ մթին մտքերու մէջ է բռնապետական կառավարութեանց տակ կը զարգանայ, երբեք լուրջ ներգործութիւն մը չէ ունեցած մեր ուղեղները ունի վրայ: Հայ դասականները ամենքն ալ յունական դպրոցին մէջ կ'ազմուած են, եւ անոնց գլխաւորներուն, Եղիշի, Փարպեցիի, Եզնիկի, Փաւստոսի քով կը գտնուէն քա նախաւորող յատկութիւնները: Ժանրախոս վեհաւորութիւն մը վայելչութեամբ խառն: Պէտք ունիմք ըսելու որ ճիշդ այդ տպաւորութիւնն է որ կը կրննք ի տես Արքայական մարմարներուն:

Աղեքաանդրացիի Փիլոնին շատ մը գործերը , Անտիոքացիի Ս. Իգնատիոսի Թուղթերն ու եւս-
սեբիոսի Քրոնիկոնը , որոնց յունարէն ընագիրը
կորսուած է՝ հայերէն թարգմանութեանը
շնորհիւ ցնջուեց փրկուած են : Տարակոյս
չկայ որ մեր վերաբերել եւ մեր դեռ չխտազար-
կուած աւերակները ուրիշ շատ անակնկալներ
կը պահեն մեզի :

Այդ թարգմանութիւններէն զատ , որոնց ան-
գագաւաշխատեցաւ միջին դարու ամբողջ ըն-
թացքին մէջ , մեր բարձր կղերը կը զբաղէր
նկարչութեան եւ ճարտարագիտութեան ա-
րուեստներով : Բիւզանդական որմնակարներ
մեր եկեղեցւոյն պատերը զարդարեցին , յու-
նական մեղեդիներ անոնց մէջ սաղմոսեղգու-
եցան : ուրիշներ , աւելի թաւ , զոր մեր քա-
հանանքերը շարադրած էին , Կ. Պոլսոյ մէջ սոր-
վուեցան : Այսպէս՝ կանուխէն՝ Հայերը գնա-
հատեցին բիւզանդական գմբէթին ամբապնդու-
թիւնը , թայց զայն չընդունեցան իբրեւ գլխա-
ւոր դարձ , Իրենց ճարտարագիտութիւնը պա-
հեց իր անկախութիւնը որ իրեն իբրեւ յատ-
կանչական մոթիքի ունէր սրածայր տանիքով
բարդիկ կամ քառասունաթի այտարակ մը : Այդ
անկիւնաւոր սրածայր կատարը , որ Արարաւ-
տին գագաթը կը խորհրդապատկերէ , կը կրկ-
նուի մեր վարդապետներուն սեւ մետաքսէ
վեղարին ու մեր քահանայներուն թաղեայ
փակեղին մէջ : Կ. Պոլսոյ Ս. Առաքելոց եկեղե-
ցին թերեւ հայագգի կայսրի մը խնամքով ,
այդ կոնաձեւ տանիքն ունի : Հայերը իրենց
լուսնեւորուն մէջ վարժուած էին քարի հատու-
ածներ փոխադրել եւ բեղբեր կանգնել : Շատմը
ճարտարագիտներ եւ որմնադիր բանւորներ
Հայաստանէն Կ. Պոլիս եկան : Եթէ յաճախ ի-
րենք չէին յատակադրիւմ վարողը , հաւանական
կը թուէ որ ամենամեծ ըսմին մը ունեցած են
չէնքերուն կառուարան եւ անոնց ներքին
զարդարման մէջ : Դիտենք որ ճարտար էին
պատներուն լրաց քանդակելու այն արապեա-
ները որ կարգ եւ անկարգութիւն են միան-
գամայն եւ որոնց արուեստը նոյն իսկ իրենց
զբացի Պարսկաստանէն սորված էին :

Միացած այս արուեստագիտական զգա-
նութիւններով , կրօնական յացադրմանով եւ
եւ զուգընթաց անուսթական շահերով , մեր
երկու ազգերը ա՛յլ աւելի սերտիւ զայնակեցե-
ցան՝ երբ ամպղէական եւ յետոյ մահմետական
տիրապետութեան սպառնալիքին տակ , Հայը
բովանդակ քրիստոնէութեան պատուարը
եղաւ : Մեր երկիրը պատարագիմ գաշա դար-
ձաւ : Դարերով , մեր ժողովուրդը գիմադրեց ,
կոխտուեցաւ , ձիւններուն մէջէն վերականգ-
նեցաւ , կրեմբերուն բերանը , քարայրներուն
մօտերը , անմասոյց բարձրութիւններու վրայ

երեւցաւ , կորովի ծաղկափթթուեցին՝ ժայ-
ռերու մէջ արամատեցան : Ամէն տարի անհաւա-
սար պատերազմը կը վերակերպուէր : Շատ մը գիւ-
ղացիներ , հարուստ ուսանիկներ եւ իշխան-
ներ ինչ գանդիւն գաղթեցին , իրենց ջարդուած
եղբայրներուն վրէժը լուծելու համար , Յու-
նաստանը իրենց հայրենիք ըրին : Այլ այնու-
հետեւ մեր երկու ազգերը իրարմէ չգանա-
զանուեցան : Կ. Պոլիս ունեցաւ հայագգի պա-
հակազուրդ մը , զօրապետներ , նախարարներ ,
եւ կայսրեր :

(Շարունակելի)

ՏԻԴՐԱՆ ԵՐԿԱՍԹ

ԵԳԵԳԵԳ

Ա .

Դու լա՛ց ես եղել , այդ ինձ մատնում են
Քո խոնաւափայլ աչիւրը տըխուր :

Դու լա՛ց ես եղել , այդ ինձ պատմում են
Արցունքից հանգած քո աչիւրը հուր :

Դու լա՛ց ես եղել , ա՛խ արդեօք կըրկի՞ն
Ջարթնել է անցած օրերից սիրուն
Անշարժ կորուստիդ յուշը ցաւագին
եւ պատճառ դարձել քո արցունքներուն :

Բ .

Լուռ մենութեան մէջ ծովի պէս հանդարտ
Երբ սիրտը ծրփում յուշերում անվերջ ,
Դէպ հեռուն յառած այնքաւ անթարթ
Կեզ եմ ըսպասում լուռ մենութեան մէջ :

Լուռ մենութեան մէջ , չուշա՛ն նազելիս ,
Ուզում եմ սեղմել քեզ կըրծքին անվերջ ,
Քո առաջ բանալ գաղտնալի հոգին ,
Սըրտին խորքերը՝ լուռ մենութեան մէջ :

Գ .

Ծո՛վ ու մըրբերիկ , սըրտին հարազատ
Ջոյգ բնկերներն են արար-աշխարհում .
Ա՛խ ես սրբել եմ նոցա երգն ազատ
Ու խորհրդաւոր լացը գիշերում :

Իսկ երբո՞ր՝ մոռնիմ , ես պիտի չուշեմ
Ո՛չ աղիւտը կո՛ղնակ , ոչ խուռը երգեցիկ
Թող մութ ալիքներն իմ մահը գո՛տեն
Ու մըրբերիկներն ինձ սուլեն հանգիստ :

Պարել

ԱՐԱՄ ԶԱՐԿԻ